

офіційного опонента на дисертаційну роботу **Гоготи Ольги Петрівни «Народження с та b кварків в $p\bar{p}$ зіткненнях на колайдері Tevatron при $E_{\text{цм}}=1.96$ TeV»**, що подана на здобуття наукового ступеня кандидата фізико-математичних наук за спеціальністю 01.04.16 – фізика ядра, елементарних частинок і високих енергій.

Дисертаційна робота присвячена вивченню механізмів утворення дослідженню процесів за участю с та b кварків у зіткненнях протонів із антипротонами на прискорювачі Теватрон у Лабораторії імені Фермі (м. Баталія, США). Це дослідження включало в себе спостереження утворення W-бозонів одночасно зі струменями кварків, та спостереження одночасного народження відповідних двох кварк-антикваркових систем. Такі експерименти дозволяють краще розуміти структуру протона, партонний склад протона, механізми утворення кварк-антикваркових систем, та перевірити сучасні теоретичні підходи у фізиці частинок – квантову хромодинаміку і Стандартну модель.

Всі ці аспекти є дуже важливою частиною досліджень у сучасній фізиці високих енергій, вони доповнюють інформацію, що надходить з Великого адронного колайдера (LHC) у ЦЕРН. Тема дисертаційної роботи є безумовно актуальною.

Дисертація складається зі вступу, чотирьох розділів основного тексту, висновків, списку використаних джерел та двох додатків. Повний обсяг роботи – 133 сторінки. Структура роботи логічно відповідає темі дослідження.

У **вступі** автором обґрунтовується актуальність теми, формулюється мета і завдання дослідження, вказана наукова новизна здобутих результатів, їх наукове і практичне значення, особистий вклад дисертанта, дана інформація про апробацію дисертації і публікації, та обговорюється структура дисертації.

В **першому розділі** автор дає огляд сучасної теорії сильної взаємодії — квантової хромодинаміки, теорії збурень та непертурбативні методи, які використовуються при інтерпретації проведених експериментів. Описуються методи опису структури протона, кварк-партонна модель, функції розподілу партонів, ефекти мультіпартонної взаємодії та історія відкриття і властивості с (“charm”) та b (“bottom”) кварків.

В **другому розділі** розглянуто багатоцільову детекторну систему “D0” на колайдері Теватрон у Національній прискорювальній лабораторії імені Фермі (США), де проводилися експерименти. Крім того, дано короткий опис експериментальної установки ZEUS на електрон-протонному колайдері HERA (Гамбург, Німеччина), де було виконано частину роботи. Детально обговорюються генератори випадкових подій у методі Монте-Карло, які використовуються автором для оцінки ефективності та акцептанса детектора.

В **третьому розділі** містяться результати вимірювань диференціальних перерізів утворення W-бозонів та адронних струменів від с та b кварків в мюонному каналі розпаду $W \rightarrow \mu\nu_\mu$. Перерізи знайдені як функції поперечного імпульсу струменів. Проведено порівняння даних експериментів із теоретичними розрахунками у КХД у другому порядку

по сталій сильної взаємодії α_s , та двох Монте-Карло генераторів SHERPA і ALPGEN (+PYTHIA).

В четвертому розділі автор викладає результати вимірювання перерізів народження кварконіїв та визначенню параметра, що характеризує розсіювання двох пар партонів, - ефективного перерізу. Проаналізовано процеси „прямого” народження J/ψ мезонів, та їх „непрямого” утворення за рахунок розпадів B мезонів. Виміряні перерізи народження одиночних J/ψ мезонів. Найбільш важливі і оригінальні результати цього розділу – це визначення перерізів одночасного народження двох J/ψ мезонів та одночасного народження J/ψ мезона і Y мезона, тому що ці процеси безпосередньо пов’язані з двохпартонним розсіюванням у протон-антипротонних зіткненнях. Це дозволило автору визначити так звані ефективні перерізи σ_{eff} для утворення систем $J/\psi + J/\psi$, та $J/\psi + Y$, та порівняти їх значення з результатами, одержаними колабораціями CDF (Теватрон), ATLAS, CMS і LHCb (ЦЕРН).

У Висновках наведені головні наукові результати, здобуті у дисертації.

У Додатках містяться деталі аналізу експериментальних даних та деякі рисунки з експериментальними розподілами.

Апробація дисертації. Основні положення і висновки дисертації повністю відображені у сімох публікаціях у авторитетних фахових журналах Physics Letters, Physical Review D, Journal of High Energy Physics та Physical Review Letters. Дисертант особисто доповідала результати дисертації на багатьох міжнародних школах, нарадах та конференціях.

Новизна здобутих результатів полягає в наступному:

1. Вперше в експерименті D0 на Беватроні для повної статистики Run IIb було виміряно в протон-антипротонних зіткненнях диференціальні перерізи народження W -бозона та асоційованих адронних струменів з c та b кварків в мюонному каналі розпаду $W \rightarrow \mu\nu_\mu$, як функції поперечного імпульса адронного струменя p_T .
2. Вперше в протон-антипротонних зіткненнях виміряно окремо перерізи народження в однопартонній та двохпартонній взаємодіях пари J/ψ мезонів в кінематичній області з $p^{J/\psi} > 4$ GeV, $|\eta_{J/\psi}| < 2.0$:

$$\sigma_{\text{DP},J/\psi J/\psi} = 59 \pm 6_{\text{stat}} \pm 22_{\text{syst}} \text{ фб}, \quad \sigma_{\text{SP},J/\psi J/\psi} = 70 \pm 6_{\text{stat}} \pm 22_{\text{syst}} \text{ фб}.$$

3. Виміряно поперечний переріз народження одиночних J/ψ мезонів:

$$\sigma_{J/\psi} = 23.9 \pm 4.6_{\text{stat}} \pm 3.7_{\text{syst}} \text{ нб}.$$

4. Вперше в $p\bar{p}$ зіткненнях спостережено одночасне народження $J/\psi + Y$ мезонів, що є прямим доказом мультипартонної природи досліджуваного процесу:

$$\sigma_{\text{DP},J/\psi Y} = 27 \pm 9_{\text{stat}} \pm 7_{\text{syst}} \text{ фб}.$$

5. Вперше на Теватроні виміряно параметр σ_{eff} , важливий для характеристики просторового розподілу партонів в протоні, для подій з народженням пари J/ψ мезонів

$$\sigma_{\text{eff},J/\psi J/\psi} = 4.8 \pm 0.5_{\text{stat}} \pm 2.5_{\text{syst}} \text{ мб},$$

і в процесах з одночасним народженням Y та J/ψ мезонів

$$\sigma_{\text{eff},J/\psi Y} = 2.2 \pm 0.7_{\text{stat}} \pm 0.9_{\text{syst}} \text{ мб}.$$

6. Особисто здобувачом розроблено програмні засоби для розрізнення процесів одно-

та двохпартонного розсіювання в подіях із спостереженням пар кварконіїв. Визначено коефіцієнти для корекції енергії адронних струменів, які використовуються усією колаборацією D0.

Практична значимість результатів дисертації пов'язана з тим, що здобуті результати є помітним внеском у сучасні дослідження структури протона, розподілів кварків і глюонів. Вони доповнюють результати Великого адронного коллайдера (ЛНС) у ЦЕРН.

Особистий внесок здобувача. Автор є членом колаборації D0 в лабораторії Фермілаб (США) з 2011 року. Вона безпосередньо приймала участь в експериментах під час вимірів на пучку, у робочих змінах і була відповідальною за калориметричну і мюонну підсистему детекторної установки, а також за калібровку калориметричної системи. Автор приймала участь у розрахунках корекції енергії адронних струменів, і на всіх етапах проведення експерименту, включаючи обробку даних та пряму участь у підготовці публікацій. Усі представлені в роботі результати одержані за її безпосередньою участю. Автором особисто здійснювався аналіз даних по народженню c і b кварків у $p\bar{p}$ - зіткненнях, для чого розроблено різні програмні коди для відбору подій, для знаходження похибок даних, проведено Монте-Карло моделювання і інше. Не має сумнівів, що внесок автора в результати, представлені в дисертації, є домінуючим.

Достовірність і обґрунтованість результатів дисертації обумовлена високим рівнем досліджень, що проводяться на прискорювачі Теватрон (США) і у відомій колаборації D0, де автор працювала. В роботі використовувались апробовані методи обробки експериментів новітнім програмним забезпеченням, відпрацьовані методики вимірювання детекторами, результати роботи порівнюються з сучасною теорією – Стандартною моделлю та квантовою хромодинамікою.

У мене є декілька зауважень до дисертації.

1. На стор. 108 у Висновках написано, що *«Було виміряно поперечний переріз народження одиночних J/ψ мезонів, що дало змогу визначити параметр, який характеризує відстань між партонами всередині адронів»*. По-перше, в дисертації цей параметр ніде не обговорюється і було б важливим навести його значення, а по-друге, число партонів (зокрема, морських кварків і глюонів) у протоні є безкінечним і тому відстань між партонами у протоні не є добре визначеною величиною.

2. У розділі 4.6 проаналізовано ефективні перерізи, знайдені із експериментів з народження двох кварконіїв, $J/\psi + J/\psi$, та $J/\psi + \Upsilon$: $\sigma_{\text{eff}, J/\psi J/\psi} = 4.8 \pm 0.5_{\text{stat}} \pm 2.5_{\text{syst}}$, $\sigma_{\text{eff}, J/\psi \Upsilon} = 2.2 \pm 0.7_{\text{stat}} \pm 0.9_{\text{syst}}$ мб. Для інтерпретації автор наводить оцінку: $\sigma_{\text{eff}} = \pi R_p^2 \approx 50$ мб. Але ця оцінка не є достатньо коректною, бо використовуючи експериментально визначений радіус протона $R_p = 0,84$ фм ми знаходимо $\sigma_{\text{eff}} = \pi R_p^2 \approx 22$ мб. Остання оцінка є близькою до перерізів, які виміряні у ЦЕРН колабораціями LHCb, CMS, ATLAS, але майже в десять разів перевищує значення, одержані у дисертації. Автор посилається на статтю [107], але аргументи не надто переконливі, оскільки σ_{eff} – це ефективна площа перекриття двох адронів, яка не повинна залежати від типу партонів всередині адронів та типу реакції. Було б доцільно більш детальне обговорення цієї характеристики структури протона.

3. Термінологічні зауваження. Процеси на малих відстанях (великих енергіях) називаються „жорсткими”, а не „важкими” (на стор. 31). На стор. 97 потрібно писати „псевдо-дифракційного”, а не „псевдо-дифрактивного”. На стор. 69 написано: «деякі частинки (*c* і *b*- кварки) є досить легкі, щоб існувати як розповсюджувачі ступенів свободи, але досить важкі, що ми можемо інтегрувати народження пари кварк-антикварку». Що мається на увазі під «інтегрувати»? Можливо «ігнорувати»?

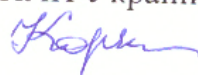
Незважаючи на зауваження я вважаю, що ці недоліки не знижують загальну дуже позитивну оцінку дисертації Гоготи О.П. та не впливають на достовірність і значимість одержаних автором результатів.

Матеріал у дисертації викладено послідовно і акуратно роз’яснений, ілюстрований багатьма рисунками. У кожному розділі є висновки. Автореферат повністю відповідає змісту і основним положенням дисертації.

На мій погляд дисертаційна робота Гоготи Ольги Петрівни є закінченою науково-дослідною роботою. Здобуті в дисертації результати є важливими для подальшого розвитку експериментальних і теоретичних досліджень в фізиці високих енергій, зокрема, структури протона і механізмів утворення кварк-антикваркових систем та багатопартонних взаємодій. Результати можуть бути використані в дослідженнях, які виконуються в ННЦ “Харківський фізико-технічний інститут” НАН України, Інституті ядерних досліджень НАН України (м. Київ), Науковому Центрі DESY (м. Гамбург, Німеччина), на прискорювачі LHC у ЦЕРН (Женева, Швейцарія) і інших.

Таким чином, на підставі актуальності теми дисертації, обґрунтованості її наукових положень і висновків, новизні здобутих результатів, я вважаю, що дисертаційна робота «Народження *c* та *b* кварків в $p\bar{p}$ зіткненнях на колайдері Tevatron при $E_{\text{cm}}=1.96$ TeV» задовольняє вимогам Атестаційної колегії МОН України до кандидатських дисертацій і „Порядку присудження наукових ступенів і присвоєння вченого звання старшого наукового співробітника”, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 24.07.2013 № 567, а її автор, Гогота Ольга Петрівна, заслуговує присудження наукового ступеня кандидата фізико-математичних наук за спеціальністю 01.04.16 – фізика ядра, елементарних частинок і високих енергій.

Завідувач відділу “Квантово-електродинамічних явищ і електродинаміки адронів”
Інституту теоретичної фізики імені О.І. Ахієзера
ННЦ „Харківський фізико-технічний інститут” НАН України
доктор фізико-математичних наук

О.Ю. Корчин

Підпис О.Ю. Корчина засвідчую
Вчений секретар ННЦ „Харківський фізико-технічний інститут”
НАН України

О.В. Волобуєв